

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.078>
УДК 343.123.5+061.31; 325.86(477)“1920/1923”

Ярослав ТИНЧЕНКО

кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи,
Національний військово-історичний музей України (Київ, Україна)
lemborg_landwer@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5886-4168>

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ РАДЯНСЬКИМИ КАРАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ ПРИХИЛЬНИКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ В 1920—1923 рр.

Мета — систематизація та оприлюднення інформації про масові фальсифікації органи НК, ДПУ справ проти української інтелігенції, передусім студентів та учнів середніх навчальних закладів, які вважали себе громадянами УНР і потенційно ніколи не стали б прихильниками або навіть «попутниками» комунізму. **Методологія** базується на принципах історизму, системності, верифікації, науковості. Використано хронологічний, біографічний, проблемно-пошуковий, ретроспективний методи. **Наукова новизна.** Вперше в історіографії проаналізовано та узагальнено інформацію про репресії проти української інтелігенції й матеріали архівно-слідчих справ, які зберігаються у вітчизняних архівах, за період 1920—1923 рр. Зроблено висновки про масові фальсифікації цих справ, унаслідок чого тисячі людей були заарештовані, сотні страчені. У процесі дослідження доведено, що заарештовані НК і ДПУ в переважній більшості не були учасниками підпілля або вояками Армії УНР, не чинили збройного спротиву та своїми діями жодним чином не порушували радянське законодавство. Вся їх «провина» полягала в тому, що вони були прихильниками УНР. Окрему увагу присвячено демографічному питанню й особистим даним репресованих, оскільки серед засуджених до страти найбільшу кількість становили юнаки у віці 18—23 років. Траплялися також і 17-літні страчені, в тому числі дівчата. Серед заарештованих та засуджених чимало кількість становили вагітні жінки.

Цитування: Тинченко Я. Переслідування радянськими каральними органами прихильників незалежності України в 1920—1923 рр. *Український історичний журнал*. 2024. № 5 (578). С. 78—101. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.078>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Ключові слова: *Українська Народна Республіка, репресії 1920—1923 рр., українська інтелігенція, НК, ДПУ, фальсифікація слідчих справ.*

Тема боротьби радянських каральних органів (НК, надзвичайних комісій; рос. ЧК — в 1920—1922 рр.; ДПУ, Державного політичного управління; рос. ГПУ — в 1922—1923 рр.) проти українського збройного підпілля й повстансько-партизанського руху у сучасній українській історіографії представлена доволі широко. Вітчизняна наукова та науково-публіцистична література багата на різноманітні студії, присвячені активним борцям за волю України, які залишилися на окупованих Червоною армією територіях. Серед фахівців варто назвати В. Василенка [1], К. Завальнюка [2], Р. Ковалю [3], Ю. Котляра [4], В. Ревеука [5], Я. Тинченка [6] та ін.

Водночас у жодному з наукових досліджень досі не розглядалося питання про масову фальсифікацію підрозділами НК та ДПУ в 1920—1923 рр. справ проти прихильників Української Народної Республіки, які не чинили спротиву більшовикам та не порушували законів радянської влади. Унаслідок фальсифікації цих справ, в основі яких лежали наклепи або провокаційні дії завербованих «органами» сексотів, сотні симпатиків УНР, передусім з-поміж інтелігенції, людей дуже юних, були страчені. Зазвичай, такі справи залишалися поза увагою дослідників.

У процесі роботи з матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України було виявлено чималу кількість справ 1920—1923 рр., сфабрикованих співробітниками НК і ДПУ. Невинних людей, зазвичай українську інтелігенцію, студентів, гімназистів, страчували на підставі надуманих звинувачень у буцімто підготовці повстань проти радянської влади. Серед страчених багато жінок та юних дівчат, людей похилого віку. Уся їх провина перед радянською владою полягала у критичному способі мислення, обговоренні соціально-політичних подій, а також у використанні української мови на роботі та повсякденному житті. Зазначені справи досі не введені до наукового обігу у жодному з узагальнюючих видань, присвячених жертвам політичних репресій 1920—1950-х рр.

Під час встановлення радянської влади в Україні у 1919 р. репресії проти національного середовища ще не носили системного характеру, оскільки органи НК ще не встигли розгорнутись на повну силу.

Узимку 1919—1920 рр. Червона армія знов повернулася на територію України, де надалі вела боротьбу на три фронти: на заході — проти поляків та Армії УНР, на півдні — проти білогвардійців і в тилу — проти партизансько-повстанських формувань (які в більшості стояли на платформі УНР).

Для здійснення карально-репресивних заходів в Україні 17 березня 1920 р. було створено Центральне управління надзвичайних комісій України (рос. ЦУПЧЕКОМ), яке спочатку знаходилося в Курську. За дорученням Ф. Дзержинського його очолили колишні керівники Московської губНК В. Манцев, Є. Євдокимов та К. Карлсон. Але В. Ленін вирішив, що цих функціонерів недостатньо для створення ефективної системи НК в Україні, й на початку трав-

ня 1920 р. відрядив до Харкова безпосередньо Ф. Дзержинського, який обійняв посаду начальника тилу та керівника особливого відділу Південно-Західного фронту. З Ф. Дзержинським до Харкова для роботи в Україні прибули 1400 чекістів. Саме під його керівництвом, з використанням прибулих із Росії кадрів надалі створювались губернські НК: Катеринославська, Донецька, Кременчуцька, Харківська, Волинська, Чернігівська, Одеська, Олександрівська, Подільська, Миколаївська, Київська та Полтавська; районно-транспортні відділи на Південно-Західній та Південній залізницях, особливі відділи в арміях, що воювали на півдні та заході. Всі ці органи НК були наділені правами самостійно виносити смертні вироки. Особисто побувавши у Харківській, Полтавській та, можливо, інших захоплених Червоною армією губерніях, Ф. Дзержинський у листі В. Леніну від 26 червня 1920 р. писав: «Місцеві комуністи якісь недоноски, живуть дрібними інтересами. Русопятства я не помічав, та й скарг не чув. В області моєї спеціальності — тут рясний урожай. Уся, можна сказати, інтелігенція середня українська — це петлюрівці... Величезною перешкодою у боротьбі — відсутність чекістів-українців» [7, С. 137—138].

Перед наново створеними чекістськими установами Ф. Дзержинський ставив мету нещадно боротись з «петлюрівщиною» — партизансько-повстанським рухом. І саме під виглядом боротьби з «петлюрівщиною» здійснювались репресивні заходи проти інтелігенції. В одному зі своїх перших наказів він вимагав від підлеглих: «Якнайбільше захопити заручників. Петлюрівців у тюрмах не тримати, розстрілювати. Інакше вони будуть збережені для контрреволюції. Судами не захоплюватися» [8, С. 26].

У звіті керівництва Всеукраїнської НК за 1921 р. визнавалось, що «найзлішим ворогом радянської України є Петлюра, а тому й боротьба з петлюрівською контрреволюцією вимагала докладання максимуму зусиль та енергії, щоб зруйнувати на корені плани як місцевої, так і закордонної петлюрівщини» [9, С. 6].

Загалом упродовж 1921 р., як зазначено у звіті, «загальна кількість арештованих за всіма вказаними організаціями значно перебільшує цифру 6000. Кількість же зафіксованих та взятих на облік петлюрівців значно більша» [9, С. 8].

У звіті ДПУ УСРР за перше півріччя 1922 р. також визнавалось, що прихильники УНР є, фактично, головним ворогом радянської влади в Україні. Адже, згідно з цим документом, їх буцімто підтримувала Антанта, зокрема Франція та Польща, й у своїх сподіваннях на звільнення вони покладали надію на Армію УНР. Причому, роль цієї останньої у звіті жодним чином не применшувалась (як це робилось у масовій радянській пропаганді), її називали не зневажливо «петлюрівською», а згідно з офіційним найменуванням: «Збережена, як жива сила, армія УНР приковувала до себе увагу цих груп, які мали намір використовувати її у подальшій боротьбі своїй із радянською Росією» [10, С. 43].

Останні масові операції радянських каральних органів як проти організованого підпілля, так і проти симпатиків УНР, припадають на 1923 р. Але узагальнюючих матеріалів (звітів, доповідей та подібних документів) за друге півріччя 1922—1923 рр. виявити не вдалося.

Репресії проти інтелігенції на територіях, зайнятих Червоною армією

У травні — жовтні 1920 р. на теренах Правобережної України точилась активна збройна боротьба поміж союзними Армією УНР та польською армією з одного боку та радянськими військами — з іншого. Подільська губернія, де розгорнувся останній акт боротьби Армії УНР проти радянських військ, була під прискіпливою увагою НК. Арешти прихильників УНР відбувались одразу по зайнятті чергових населених пунктів Червоною армією.

У червні 1920 р. під контроль радянської влади перейшла Вінниця — у той час адміністративний центр Подільської губернії. Упродовж серпня у Вінниці та прилеглих селах відбулись арешти прихильників української державності. Центральною фігурою справи, яка фабрикувалась органами НК у Вінниці, мала стати 36-літня Валентина Захарівна Щириця, уродженка с. Решетилівка Полтавської губернії, учителька 1-ї Української гімназії. Прискіплива увага до неї була пов'язана з тим, що чоловік Валентини Захарівни, Юхим Онопрійович, у 1918—1919 рр. був губернським комісаром освіти та товаришем міністра народної освіти УНР, і був страчений органами НК у 1919 р. Сама Валентина Щириця була організаторкою та керівницею Союзу українського жіноцтва у Вінниці, а також співголовою місцевих «Просвіти» та Національного союзу. У НК плекали надію, що Валентина Захарівна, яку заарештували 11 серпня 1920 р., розкаже про всі свої знайомства, пов'язані з українським національним рухом, а відтак сфабрикована справа буде масштабною. Але вінницька героїня сплутала усі плани НК: перебуваючи у камері, вона наклала на себе руки (повісилась). Після цього справа фактично «розвалилась», але 5 вересня 1920 р. за нею все одно були зазначені до страти троє людей:

- Сильвестр Васильович Волинець, викладач 1-ї Української гімназії у Вінниці (32 роки, уродженець с. Мервичі, Галичина);
- Федір Олександрович Смолянський, священник с. Медвеже Вушко (59 років);
- Сергій Володимирович Архангельський, інструктор споживкооперації (24 роки).

Їх стратили на підставі звинувачення, що буцімто мали зв'язок із повстанським загоном Якова Шепеля, збирали зброю, готували напад на приміщення НК та повстання у Вінниці. При цьому підтверджувальних документів про це у справі немає. Зокрема, у звинувачувальному висновку було зазначено, що священник Федір Смолянський начебто для цих цілей переховував типографію та придбав у селян два кулемети. Правда, ані типографії, ані кулеметів працівники «органів» не знайшли. Водночас у матеріалах справи збереглись документи щодо діяльності Національного союзу у Вінниці у 1918—1919 рр., листівки за підписом Юрка Тютюнника 1920 р., тобто матеріали, які свідчили про проукраїнські настрої страчених. Усього по справі було заарештовано кілька десятків людей, але, як уже зазначалось, через

смерть Валентини Щириці справа «розвалилась» і більшість заарештованих НК довелось звільнити¹.

Спочатку репресивними заходами на території Подільської губернії займались особливий відділ 14-ї армії та особливе відділення 60-ї стрілецької дивізії. Збереглась порівняно невелика кількість справ цих органів НК. Зокрема, це 8-томна справа про «зачистку», здійснену особливим відділом 14-ї армії в районі м. Кодима Балтського повіту Полтавської губернії в 1920 р. У містечку деякий час перебував штаб цієї армії, а також штаб 41-ї стрілецької дивізії. Усього у цій справі було заарештовано 91 мешканця містечка. З них 35 засуджені до розстрілу².

Після остаточного захоплення Кам'янця-Подільського радянськими військами в листопаді 1920 р. особливий відділ 60-ї стрілецької дивізії інспірував справу «Кам'янецької підпільної організації». Про неї знаходимо нарис в офіційному звіті Подільської губНК «Рік роботи: Збірник статей та матеріалів про діяльність Подгубчека за 1921 рік». Справа почалася з того, що частини Червоної армії захопили місто й почали обшуки та арешти. Серед затриманих була дівчина — колишня машиністка гарнізону Армії УНР, в якій знайшли відповідне посвідчення. Чекісти завербували дівчину та зобов'язали повідомляти про «підпільників». На підставі її доносу особливий відділ заарештував студента Михайла Богацького, а слідом за ним іще кількох студентів. Кінець-кінцем, особливий відділ 60-ї стрілецької дивізії дійшов висновку, що у «викритій» організації перебувають близько 500 людей — майже всі студенти та учні, які на той момент перебували в Кам'янці-Подільському. У звіті Подільської губНК «Рік роботи» було опубліковано свідчення чільних представників буцімто «Кам'янецької підпільної організації»: студентів 22-літнього Михайла Богацького, 20-літнього Льва Нікуляка, Єремія Васильчука, Ніколайчука та Казакова. Навіть з уривків свідчень, опублікованих в офіційному виданні Подільської губНК, чітко зрозуміло, що ніякої організації не існувало. Більшість юнаків заперечували її існування, а ті двоє, які погодились, що вона була, навіть не змогли назвати організатора та керівника [11, С. 74—79].

У тому ж звіті «Рік роботи» зібрано нариси про ліквідацію як реальних партизанських загонів та підпільних організацій УНР, так і однозначно вигаданих. Зокрема, лише через свою громадянську позицію та прихильність до УНР зазнали репресій мешканці Кам'янця-Подільського, Проскурова, Вінниці, Жмеринки, Гайсина, Немирова, інших населених пунктів.

У Проскурівському повіті, куди Червона армія вступила у листопаді 1920 р., також було влаштовано величезну зачистку. У найбільшій з виявлених справ так званого Союзу визволення України було заарештовано 47 людей. Із них 39 за вироком повітової НК у м. Проскурів — страчено. Щодо інших винесено цинічно-жорстокі рішення: «Лядецьку Марію Спиридонівну, Станкевич Олек-

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 72870. Т. 1. Арк. 157, 158, 170, 171—173.

² Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 5. Спр. 44234 (архівно-слідча справа Ничипора Балановського та ін.). Т. 1. Арк. 2.

сандру Опанасівну, Федоренко Наталію Михайлівну засудити до розстрілу, але беручи до уваги їх вагітність, відправити до концтаборів на 5 років позбавлення волі кожну [...] Бугаєва Олександра Олексійовича, Єфимцева Олександра Гавриловича та Ярчук Андрія Артемовича засудити до розстрілу, але, беручи до уваги юний вік, відправити до губернської комісії у справах неповнолітніх» [12, Кн. 1, С. 152—155].

Усього впродовж 1921 р. в межах Подільської губернії було заарештовано 11 172 чоловіків (у тому числі 156 неповнолітніх) та 1031 жінку (із них 31 неповнолітня). Близько 10 тис. після допитів та реєстрації були звільнені. До страти засуджено 254 чоловіки та 29 жінок, до різних термінів ув'язнення — 145 чоловіків і 25 жінок. Ще щодо 918 осіб з числа заарештованих на момент видання збірника проводилось слідство [11, табл. 1, табл. 2].

Крім того, як зазначалось у звіті «Рік роботи», з 15 серпня до 31 грудня 1921 р. було «убито під час операції бандитів» — 257, захоплено в полон — 214, добровільно здалися — 580. Ці цифри можна було б трактувати як кількість реальних повстанців, якби не одна обставина. У цьому ж звіті наводилася кількість захопленого «в бандитів» озброєння: рушниць — 60, кулеметів — 8, возів — 9, коней — 83 [11, С. 39]. Кількість рушниць зовсім не корелюється з кількістю вбитих (понад тисячу), полонених або таких, що добровільно здалися, «бандитів».

В архівному підрозділі УСБУ Вінницької обл. збереглися слідчі справи на 450 осіб, які у 1921—1922 рр. були звинувачені органами НК у співпраці або симпатіях до уряду УНР, а також в участі в повстанських загонах або допомозі повстанцям. 180 із них були страчені [13, С. 33—44; 14, С. 58].

Справи на решту заарештованих у 1921 р. у Подільській губернії зберігаються у ГДА СБУ, але залишаються недослідженими. В одній з таких описується доля старшини 3-ї Залізної дивізії Армії УНР Івана Паращак (Домбровського), уродженця Галичини. Після переходу уенерівських військ на територію, зайняту поляками, він залишився в с. Серебринці, де хотів жити мирним та спокійним життям. Але 19 травня 1921 р. Паращак (Домбровський) був заарештований і незабаром страчений разом зі ще одним селянином³.

Серед великих групових справ, що у 1921 р. порушувались Подільською губНК та нині знаходяться у ГДА СБУ, можна назвати такі:

- справа на Дмитра Степановича Їжака та велику кількість інших осіб, які були заарештовані як «націоналісти» (у 3 томах)⁴;
- справа на Семена Степановича Володка та 16 інших осіб, прихильників УНР⁵;
- справа на Петра Наумовича Мужила та багатьох інших мешканців губернії, звинувачених у причетності до збройного підпілля УНР (у 6 томах)⁶.

³ Там само. Спр. 5458 (архівно-слідча справа Генріха Паращук-Домбровського та ін.). Арк. 81.

⁴ Там само. Спр. 9554 (архівно-слідча справа Дмитра Їжака та ін.).

⁵ Там само. Спр. 21626 (архівно-слідча справа Семена Володка та ін.).

⁶ Там само. Спр. 5456 (архівно-слідча справа Петра Мужила та ін.).

Надалі радянський терор проти населення на території Подільської губернії був пов'язаний з діяльністю партизанських загонів УНР Якова Шепеля, Якова Гальчевського, Михайла Палія-Сидорянського. Але це — окрема тема для досліджень. Так само, окремо слід розглядати партизанську боротьбу на території Волинської губернії, яка залишилась під радянською владою. Тут розгорнулась збройна боротьба, яку вели спочатку 9-й та 10-й повстанські райони, потім Повстанська армія генерала Юрія Тютюнника, нарешті — Волинська повстанська армія [6, С. 130—289, 664—728].

«Розгром Полтави»

Саме так називається книжка спогадів одного з полтавських інтелігентів, Дмитра Солов'я, який був заарештований у 1920—1921 рр., і під час Другої світової війни зміг емігрувати [15]. На Полтавщині терор проти української інтелігенції у 1920—1921 рр. мав системний характер. Мало того, чекісти дуже пишалися цими гоніннями, чому було присвячено окремі розділи в офіційних історичних нарисах про діяльність НК і ДПУ в Україні в 1921 та 1923 рр.

Хронологія радянських гонінь проти полтавської інтелігенції була наступною. 18 (5) лютого 1920 р., через короткий час після зайняття Полтави Червоною армією, більшовики заарештували директрису жіночої гімназії Наталю Старицьку — буцімто за шиття білизни білогвардійцям та переховування речей мешканців, які втекли від радянської влади. Незабаром її відпустили, але в січні 1921 р. знов заарештували й відправили в концтабір, облаштований біля Шведських могил [16, С. 156, 202].

26 (13) квітня 1920 р. у Полтаві відбувся перший публічний суд над гуртком міської інтелігенції — прихильниками української державності. Усього у справі було заарештовано 15 людей — пересічних мешканців Полтави, які не поділяли більшовицьких поглядів та були прихильниками УНР. Цей суд відбувався на тлі чуток про те, що Армія УНР спільно з поляками вже зайняла Київ та наступає у напрямку ст. Гребінка (і далі — Полтави). Трьох осіб по цій справі стратили, ще п'ятьох засудили до різних термінів ув'язнення. Як згадував очевидець: «Біля суду стояв величезний натовп. 14 квітня, 1 година ночі Засенко [Мстислав Іванович] і Баштанник [Олександр Кирилович] розстріляні» [16, С. 160].

Але дух полтавців не був зломлений, а навпаки — ще більше піднісся, коли чулки про звільнення від більшовиків союзними військами Києва справдились. Ось що занотував у своєму щоденнику 8 червня (27 травня) 1920 р. відомий полтавський лікар О. Несвицький: «Містом розклеєні звернення українською мовою, які закликають до збройного постання: “Брати, доки ви будете дивитися та мовчати. У вас забирають хліб, одержу. Усі, в кого сила, ставайте до зброї”. Хто поширив ці звернення, невідомо. Я навів тут тільки маленьку частину з усього звернення» [16, С. 167].

У вересні 1920 р. органи НК на Полтавщині провели серію арештів відомих представників української інтелігенції, звинувачуючи їх у приналежності

до т. зв. Полтавського окружного повстанського комітету. Він був буцімто організований непересічною постаттю Полтавщини — видатним скульптором Михайлом Гаврилком. Він був заарештований за звинуваченням у спробі підняття повстання у с. Диканька, й згодом страчений [15, С. 171—173; 17, Кн. 5, С. 82—83]. Після його загибелі комітет буцімто очолив директор Української гімназії ім. І. Котляревського Іван Прийма [18, С. 18].

4 жовтня (21 вересня) 1920 р. у цій справі були заарештовані керівниця гімназії ім. Панаса Мирного Варвара Морозовська, її сестра — учителька та секретар церковного братства Зінаїда, наступного дня — мистецтвознавець, професор Володимир Щепотьев, професор зоології Олександр Буддановський, директор 7-класного училища Олександр Баер та інші. Під час затримання чекіст застрелив 18-літню студентку Віру Аверченко, яка відмовилась кудись їхати з невідомими особами, що підійшли до неї просто на вулиці. Ще за кілька днів заарештовано у повному складі правління спілки споживчих товариств, а також учительку Маріїнської жіночої гімназії Зінаїду Гордієнко [16, С. 189—191, 260—261].

Серед заарештованих у цій справі були голова профспілки культурних працівників Полтавщини Митрофан Христенко-Христич, секретар цієї організації Іван Марчук, відома викладачка Софія Чубова, учасниця ще дореволюційної організації «Стара Громада» Анна Конькова та ін. Загалом у Полтаві особливим відділом Південного та Південно-західного фронту у сфабрикованих справах «Комітету визволення України» та «Полтавського повстанського комітету» було заарештовано понад 300 людей. Переважну більшість становила українська інтелігенція, решта — селяни.

Офіційна версія підстав до цих арештів, викладена С. Дукельським у нарисі історії НК «на Україні» (1923 р.), виглядала наступним чином: «Комітет визволення України» був організований за завданням з-за кордону директором полтавської гімназії Прийма. Перше організаційне зібрання комітету відбулось у травні 1920 р. у приміщенні полтавського відділення Укрбанка. На це засідання спеціально прибули з Києва представники петлюрівської агентури на території України. З полтавських контрреволюціонерів у ньому бари участь: організатор комітету, директор полтавської гімназії Прийма, голова театального комітету полтавського губнаросвіти С. Ниньковський, співробітники наросвіти, петлюрівські офіцери С. Лойко і П. Балик, комендант полтавських театрів Трохим Юрченко і кооператор Ващин. Одним словом, цвіт самостійницької культури та мистецтва в Полтаві» [19, С. 95].

Варто відзначити, що директор гімназії Іван Прийма в період Першої світової війни вже потрапляв під репресії російської влади. Під час перебування російських військ на території Західної України він був висланий звідти як політично неблагонадійний [20, С. 47—48, 62, 77].

Підсумовуючи дані про заарештованих, С. Дукельський відзначав: «Як видно з професійного складу учасників та їхнього соціального стану, усі вони були представниками дрібнобуржуазної української інтелігенції. Засідання “комітету визволення України” відбувались у приміщенні кол. гімназії Старицьких, у

приміщенні кол. гімназії Морозовських, у приміщенні “української культури” та у відділенні Укрбанка» [19, С. 99].

У книзі спогадів Д. Солов'я стверджується, що головою комітету був Андрій Гаращенко, керівник Союзбанку, відомий підприємець та економіст Полтавщини [15, С. 174—175].

11 грудня (28 листопада) у полтавських газетах був опублікований список 32 страчених «контрреволюціонерів» — переважно прихильників повстанців та УНР. Того ж дня заарештовано завідувача природничо-історичного відділу Полтавського музею Валентина Ніколаєва, завідувача педагогічного відділу — Івана Карбаненка та ін. [16, С. 197]. 23(11) грудня член Союзбанку Андрій Гаращенко та Сергій Лойко були страчені як керівники Полтавського повстанського комітету [16, С. 199]. 28 (15) грудня заарештовано, а потім убито буцімто під час спроби втечі студента Полтавського інституту народної освіти Скирту [16, С. 199]. 15 і 17 січня 1921 р. заарештовані історик та археолог Михайло Рудинський, його сестри Євгенія й Марія, професор математики Віктор Воропай, викладач економіки Зосим Гусаченко, голова Полтавського комітету охорони пам'яток Костянтин Мощенко та ін. [16, С. 201].

Одночасно радянська влада урочисто здійснила закладку у Полтаві пам'ятника Тарасу Шевченку, аби показати «ідеологічним ворогам», що вона вболіває за український народ (принагідно слід зазначити, що автором найкращих проектів пам'ятників Т. Шевченку на Полтавщині вважався страчений у НК Михайло Гаврилко).

Спочатку заарештованих утримували у Полтаві, у в'язниці на вул. Кобиляцькій, а потім залізницею перевезли до Харкова.

Всього у справі Полтавського окружного комітету були страчені 15 представників місцевої інтелігенції. Померли у в'язниці від тифу директор Полтавської гімназії ім. І. Котляревського Іван Прийма та службовець Союзбанку Григор Маляров. Крім того, загинув за ґратами Віктор Юр'їв-Пековець [15, С. 192—193; 19, С. 95—103].

Зазначимо, що С. Дукельський стверджував, буцімто Іван Прийма виїхав за кордон, звідки так і не повернувся. Вірогідно, він не хотів визнавати в офіційному звіті, що особа, яку в НК «визначили» керівником великої антирадянської організації, просто загинула у в'язниці.

За словами Д. Солов'я, пізніше звільненні з ув'язнення, засуджені у справі Комітету визволення України та Полтавського повстанкому, склали список усіх заарештованих, яких вони пам'ятали. До нього увійшло 33 члени правління та співробітники Полтавської спілки споживчих товариств, кооперативної ради, Союзбанку, інших торговельних організацій, 26 викладачів, студентів та учнів, а також 6 осіб, які швидше за все були реальними повстанцями. Як уже зазначалось, із них 15 були страчені, 2 померли у в'язниці від тифу. У пізніші роки з цих осіб іще 13 були повторно репресовані, а 8 з них стратили. Але це не вичерпний список репресованих. Д. Соловій зазначав, що, наприклад, у списку навів лише селянина Андрієнка з Нових Санжар та його молодшого сина Григорія. Інший

син, Іван, учень Новосанжарської гімназії, був застрелений чекістами на місці під час арешту [15, С. 185—186].

Мемуарист також додавав, що «ніхто з перерахованих ніякого гріха перед своїм народом на душі не мав. Люди ці щиро працювали на його добро, творили підвалини для українського державного життя — вільного від будь-якого політичного, національного й соціального гніту» [15, С. 186].

Слідом за «ліквідацією» т. зв. Полтавського повстанського комітету УНР у жовтні — листопаді 1920 р. було сфабриковано наступну справу — «Полтавський повстанський комітет УНР 2-го скликання». Ця справа фабрикувалась та розглядалась похапцем, дуже швидко: у ній навіть не збереглися анкети заарештованих людей. Основні документи, які знаходяться в архівно-слідчій справі — це постанова та список страчених. Усього по цій справі проходила 44 людина. Згідно з постановою особливого відділу Південного та Південно-західного фронтів від 10 листопада 1920 р. 35 людей були страчені, ще 9 ув'язненні до концтабору «до кінця громадянської війни»⁷.

Одночасно з арештами у Полтаві радянські каральні органи проводили «зачистку» від українських патріотів усієї губернії. Досить показовою у цьому відношенні є сфабрикована справа «Знам'янської петлюрівської організації». Справа почалася з того, що у Миргородському повіті Полтавської губернії оперував повстанський загін отамана Гупало. Чекісти не могли натрапити на його слід, а тому почали заарештовувати місцевих гімназистів та студентів, які, зокрема, між собою та з іншими людьми розмовляли винятково українською мовою. Надалі шляхом залякування та побиття (на що у справі збереглися скарги) чекісти примушували юнаків зізнаватись у тому, що вони буцімто належали до повстанського руху. Водночас, фактично, у справі відсутні жодні докази причетності заарештованих юнаків до якихось загонів чи збройного протистояння. Кінець-кінцем десять заарештованих 1 липня 1920 р. було засуджено до страти, ще десять отримали різні терміни ув'язнення у концтаборі. Цікаво, що до керівництва сфабрикованої «петлюрівської організації» чекісти віднесли двох юних дівчат — «дворянку» та «гімназистку» (17 років). Усього по цій справі було страчено 10 молодих людей⁸.

Аналогічно попередній навесні 1921 р. органами НК Полтавської губернії було сфабриковано іншу справу — Переяславського повітового повстанкому (як буцімто складовою частини Центрального повстанського комітету УНР). Як і у випадку зі справою «Знам'янської петлюрівської організації», чекісти намагались натрапити на слід повстанського загону отамана Левченка, який оперував на Полтавщині, але схопили пересічних симпатиків УНР, що не мали жодного відношення до повстанців. У цій справі було заарештовано понад 50 людей — представників місцевої української інтелігенції та їх дітей. І лише один з усіх заарештованих — Петро Марченко-Ревенко, дійсно мав відношення до зброй-

⁷ Там само. Ф. 6. Спр. 69447 (архівно-слідча справа Олександра Молчанова та ін.).

⁸ Там само. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 3045 (архівно-слідча справа на Павла Андрущенко та ін.).

них формувань: попри свої 20 років, він три роки воював у складі Армії УНР. За версією чекістів, у квітні 1921 р. у м. Баришівка Переяславського району було створено Баришівський (потім — Переяславський) повітовий повстанком. Головою буцімто був місцевий викладач Микола Петрович Кучер (22 років), його помічником — землемір Михайло Миколайович Филипович (22 роки). У справі згадується ще якийсь загадковий «полковник Трипольський» (мешканець с. Коріївка), який начебто був керівником оперативного штабу повстанкому. Але співробітники Полтавського губНК чомусь не змогли не лише знайти цю людину, а навіть зібрати бодай якісь документальні докази її існування⁹.

Згідно з рішенням колегії Полтавської губНК від 13 серпня 1921 р. до страти було засуджено 19 представників місцевої української інтелігенції. Вік більшості страчених — 18—22 роки. Ще 11 людей дістали вирок у п'ять років виправно-трудова робота, 10 — ув'язнення у концтаборі «до особливого розпорядження», один — три роки виправно-трудова робота, у трьох випадках справи припинені, справи шістьох осіб передані у «комісію зі справ неповнолітніх злочинців», двох (Миколи Кучера та Михайла Филиповича) — виділені в окрему справу¹⁰.

Слідчу справу Миколи Кучера та Михайла Филиповича також вдалось розшукати — вона велась Київською губернською губНК. Обидва вони були студентами київських вишів. Крім зазначених осіб у справі проходили та були репресовані й інші юнаки Києва — також студенти або учні. У цій справі також відсутня будь-яка конкретика. У висновку справи міститься багато пафосу про «героїчну боротьбу нашої Червоної армії з петлюрівщиною», про різних ворогів, які прагнуть здійснити проти радянської влади повстання, й героїчну перемогу над ними. Власне, М. Кучер, М. Филипович та інші були звинувачені у буцімто організації збройного повстання на Переяславщині. Але усі висновки слідчих зводяться до свідчень кількох заарештованих, які вони надали через деякий час після перебування під вартою, вочевидь, під примусом. У висновку по справі є ось яке твердження: «Історія зародження селянського повстанкому, а також місце учасники слідством у даній справі не з'ясовані»¹¹.

Вірогідно, ці юнаки були страчені у Полтаві серед інших жертв губНК 20 жовтня 1921 р. Цього дня місцевий лікар О. Несвицький записав у своєму щоденнику: «У ніч на 7 жовтня (за старим стилем — Я. Т.) у Полтаві розстріляно 85 осіб. На кладовище їх везли двома партіями: перша — 25 осіб, друга — 60 осіб. Списків розстріляних тепер не друкують. Розстрілюють на кладовищі та звалюють в одну яму» [16, С. 213].

26 листопада 1921 р. на підставі постанови Київської губернської НК були засуджені до розстрілу інші причетні до т. зв. Переяславського повстанкому — шість студентів у віці від 18 до 23 років¹².

⁹ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 11182 (архівно-слідча справа на Миколу Кучера та ін.). Арк. 109, 313—318.

¹⁰ Там само. Арк. 319.

¹¹ Там само. Арк. 238.

¹² Там само. Спр. 73426 (архівно-слідча справа Івана Соблиса та ін.). Арк. 350—351.

Тоді ж, восени 1921 р., Полтавською губНК було заарештовано 25 мешканців Лубенського повіту, яких звинуватили у приналежності до місцевого «петлюрівського повстанкому». Шестеро з них згідно з вирокком від 18 жовтня 1921 р. було страчено, решта звільнена [14, С. 336].

Ще одним «відлунням» арештів у Полтаві стала фабрикація органами НК справи т. зв. Звенигородського повстанкому (у Київській губернії). На підставі свідчень Олександра Грудницького було заарештовано п'ять осіб, які симпатизували УНР. Двох із них 5 жовтня 1921 р. було засуджено до страти: 45-літнього селянина с. Россоховатка Кирила Пилиповича Недзельського та 23-літнього уродженця Бережан Василя Степановича Щедрого. Перший, за версією слідчого, був головою Звенигородського повстанкому, а другий — його секретарем¹³.

У 1922 р. репресії проти української інтелігенції у Полтавській губернії продовжились. Так, в офіційному звіті ДПУ УСРР знаходимо інформацію про ліквідацію «кременчуцького повстанкому», або, як він іще називається, «1-го Українського полку ім. Петлюри». Цей полк буцімто почав організовувати емісар С. Петлюри з-за кордону Михайло Лисянко (Баран). У цій справі у червні 1922 р. у с. Красносільце Кременчуцької губернії було заарештовано 11 юнаків та підлітків — учнів Златопільського технікуму та Київського політехнічного інституту. Проте сам М. Лисянко «при ліквідації втік» [10, С. 71]. Але чи існував цей М. Лисянко (Баран) насправді, був радянським агентом чи просто вигаданою фігурою під час фабрикації цієї справи — залишається загадкою.

Надалі репресії проти українських патріотів на Полтавщині були пов'язані з ліквідацією партизансько-повстанського руху, передусім загонів отамана Андрія Левченка.

Терор на півдні України

У південних губерніях України організований та стихійний спротив радянській владі мав надзвичайно великий розмах. Ветерани Армії УНР організували збройне підпілля в Катеринославській, Херсонській, Одеській та Запорізькій губерніях, яке більшовики остаточно здолали лише в 1922—1923 рр.

Спочатку органи НК не мали змоги виявити реальних учасників збройного підпілля та повстанського руху, а тому вдалились до репресій щодо прихильників УНР, які перебували на легальному становищі та не займались антирадянською діяльністю. Аби їх заарештувати та знищити, чекісти широко користувались послугами сексотів та здійснювали провокації, унаслідок яких звинувачували невинних людей у діях, які вони насправді не робили.

У 1920 р. органи губНК, особливо Одеська, часто вдавалися до масштабних фальсифікацій, звинувачуючи різних людей у буцімто приналежності до контрреволюційних організацій. Засуджені до страти могли у документах іме-

¹³ Там само. Спр. 10703 (архівно-слідча справа на Петра Марченка-Ревенка та ін.). Арк. 2—4, 9—9 зв., 114—115 зв.

нуватись «полковниками», «графами», дітьми генералів чи братами (сестрами, іншими родичами) відомих антирадянських діячів тощо. В офіційному звіті центрального управління НК при Раднаркомі України за 1920 р. ідеться про те, що на Півдні України буцімто було викрито кілька врангелівсько-петлюрівських організацій. Тобто таких, в яких білогвардійці (прихильники «єдиної неподільної Росії») працювали пліч-о-пліч з поборниками незалежності України. Зіставивши звіти Одеської губНК та Центрального управління НК при Раднаркомі України, можна знайти разючі відмінності, які свідчать про масштаби фальсифікацій. Наприклад, у справі Гусак-Гусаченка, який під час арешту він кинув гранату вбік чекістів та поранив одного з них, а сам був важко поранений. В одному чекістському джерелі він називається старшиною Армії УНР, що й відповідає дійсності. Проте в офіційному харківському звіті — білогвардійським полковником і навіть командиром елітної частини — Дроздовського кінного полку [18, С. 16; 21, С. 122—124].

Головним завданням Одеської губНК у 1920 р. стала ліквідація місцевої організації «Просвіта», в якій була велика кількість членів, що буцімто збирали зброю. Як зазначалось в офіційному звіті Одеської губНК: «Організація ця, куди з перших днів проникли агенти підвідділу боротьби з контрреволюцією, користувались апаратами українських центральних “Просвіт” та мала шовіністичний, український характер. Вона поширювала сферу своєї діяльності на околиці міста та всією губернією. Вона увійшла в контакт з білогвардійською організацією, причому місто було розбито на райони і розплановане на бойові ділянки із закріпленими за ними певними групами повстанців» [21, С. 44].

Упродовж 30 травня — 8 червня 1920 р. в Одесі було заарештовано 157 осіб, як місцевих мешканців, так і колишніх білогвардійців, військовослужбовців Української галицької армії та Армії УНР. Місцеві мешканці переважно були членами товариства «Просвіта» та Одеського союзу споживчих товариств «Споживспілка». Зокрема, були схоплені керівники «Просвіти» М. Кравець та К. Сіренко, члени правління О. Комарецька та П. Климович та ін. [22, Кн. 1, С. 28].

Згідно зі звітом Центрального управління НК при Раднаркомі України за 1920 р. усього по справі Одеської «Просвіти» були засуджені до страти 54 людини [18, С. 16].

Гоніння проти членів «Просвіти» на території Одеської губернії тривали весь 1920 та продовжувались у 1921 р. Так, навесні 1921 р. в Одесі під час однієї з лекцій «Просвіти» були заарештовані всі викладачі та слухачі. Усю ніч їх протримали у НК, деяких залишили, а решту відпустили [22, Кн. 1, С. 28].

Справу проти членів «Просвіти» було також інспіровано у м. Первомайськ, утвореному 1919 р. з містечок Ольвіополь, Богопіль та Голта. У цьому районі оперували повстанські отамани — емісари уряду УНР Кирило Бондарчук-Лихо та Іван Нагорний. Чекістам тривалий час не вдавалось вийти на їх слід, а тому вони вирішили йти торованим шляхом: заарештовувати місцевих українських інтелігентів, яких звинувачували у приналежності до повстанського руху. Згідно з довідкою, складеною 1937 р. у НКВС, «у кінці серпня 1921 року орга-

нізація мала багато членів, яких вербували в основному через «Просвіти». Іншим джерелом постачання кадрів були навчальні заклади Первомайського повіту, головним чином учительська семінарія у Добровеличівці й сільгосптехнікум в Ольвіополі. Більшість педагогічного колективу і студентів цих навчальних закладів у той час були на боці Петлюри, перебували в повстанських організаціях». Найвагомішими доказами контрреволюційної діяльності заарештованих по цій справі, віднайдених під час обшуків чекістами, був зразок якогось «шифру», вилучений в одного з сільських учителів, та кілька листівок. Усього по цій справі заарештовано 195 людей. З них 125 згідно з постановою колегії Первомайської повітової НК від 14 лютого 1922 р. було засуджено до страти» [23, Кн. 5, С. 184; Кн. 6, С. 172—175, 207—208; Кн. 7, С. 21—34]. Серед страчених були 11 жінок [23, Кн. 5, С. 175—182].

Варто відзначити, що повстанські отамани були дуже опосередковано пов'язані з людьми, заарештованими у справі «Первомайської петлюрівської організації». Костянтин Бондарук-Лихо врешті-решт загинув у бою 19 січня, а Іван Нагорний потрапив у полон 8 січня 1922 р. Під час пошуків отамана К. Бондарчука-Лиха чекісти заарештували та стратили його матір — Тетяну, брата Тимофія, сестру Наталку та її чоловіка С. Лебедушка, а також їх сусідів — начальника залізничної станції Кам'яний Міст М. Гертиховського та його неповнолітнього сина [23, Кн. 6, С. 7—30, 182—183].

16 лютого 1921 р. були заарештовані 7 членів товариства «Просвіта» у Голванівську Балтського пов. Одеської губ. Розгляд справи тривав понад пів року, але, на щастя, всі вони таки були звільнені [14, С. 297].

Аналогічну справу Одеська губНК порушила проти прихильників УНР у Новобузькому районі: упродовж 1922—1923 рр. було заарештовано 92 особи, із них щонайменше 26 були страчені, 29 людей були засуджені до різних термінів ув'язнення, ще 6 звільнено, доля решти заарештованих у матеріалах справи не відображена [14, С. 220—221].

На літо 1921 р. припадає розгром органами НК реальних повстанських об'єднань на півдні України: Південного фронту Партизансько-повстанського штабу УНР та Залізничної організації. Однак, разом із реальними підпільниками відбувались масові арешти й людей, які симпатизували УНР, але не брали активної участі у збройній боротьбі. Всього по справі штабу Південного фронту було заарештовано не менше 224 осіб. Шестеро з них були повстанцями із загонів отамана Семена Заболотного. Всі решта — керівники підпілля (зокрема, Вербицький, Осмолівський), рядові учасники антирадянського руху, члени їх родин та чимало випадкових осіб. У справі залізничників, лише згідно «списку політично ненадійних осіб, які підлягають вилученню згідно з протоковою постановою об'єданого засідання відповідальних працівників с. Голта від 18 червня 1921 року» було заарештовано 48 осіб. Аналогічний список, складений на ст. Бірзула, містив 47 прізвищ. Точна кількість осіб, які були страчені за цими двома справами, достеменно невідома. Збереглися виписки з протоколів про розстріл лише 61 особи (один повстанець — Левко Ломіковський — утік

з-під розстрілу¹⁴). Зокрема немає виписки з протоколу про страту керівника штабу Південного фронту Михайла Вербицького, хоч достеменно відомо, що він був розстріляний в Одесі [6, С. 144].

Завзята боротьба з українським збройним підпіллям, а також із місцевою інтелігенцією тривала на Катеринославщині. Тут повстанський рух очолював уповноважений уряду УНР та Повстансько-партизанського штабу доктор Н. Гелев (Серб). Він іще з двома побратимами загинув під час бою з бійцями радянської 1-ї кінної армії, які прийшли його заарештовувати. Так само, органам НК не вдалось захопити керівників найбільших повстанських загонів — Костянтина Пестушка (Степового) та Єлисея Черев'яка (Лютого). Перший із них був важко поранений у бою і сплив кров'ю зі словами «умираю за рідну Україну», другий, відстрілюючись, зміг утекти [24, С. 148].

Упродовж весни — літа 1921 р. тривали арешти як реальних учасників українського збройного підпілля на Катеринославщині та Херсонщині, так і пересічних симпатиків УНР. Усього у справі загиблих Н. Гелева та К. Пестушка було заарештовано 114 осіб, 52 з яких 25 серпня 1921 р. були засуджені до страти. Показово, що з-поміж розстріляних згідно з даними Катеринославської губНК 28 були інтелігентами, 15 — селянами, чотири робітники, один ремісник і лише троє «кулаків» та один поміщик [24, С. 152—153]. Фактично, у цій справі було страчено 38 осіб, інші 14 загинули під час слідства — ще до вироку¹⁵.

Паралельно з цим у різних містах та містечках Катеринославської губернії тривали арешти простих симпатиків УНР, яких зараховували до підпілля. Наприклад, у ГДА СБУ зберігається ще не вивчена справа Мойсея Андрійовича Чубаря та ще 12 осіб, яких у 1921 р. Катеринославська губНК звинувачувала у причетності до українського збройного підпілля¹⁶.

У продовження справи Гелева — Пестушка було вже відверто сфабриковано другу справу «3-го Цивільного району південно-східного фронту». Очолював цей район, за версією «органів», отаман Чорний Ворон (Платон Черненко), убитий у бою. Усього по справі було заарештовано 154 особи. З них 13 осіб 30 травня 1923 р. були засуджені до страти, доля інших заарештованих невідома, оскільки рішень в їх справах немає¹⁷.

Унаслідок «розкриття» підпілля, очолюваного доктором Н. Гелевим, репресії та арешти на півдні України продовжувались у 1923—1924 рр. Зокрема, було заарештовано 153 особи за начебто належність до т. зв. Мелітопольського та Херсонського куренів повстанських військ УНР. Але, зважаючи на те, що у той період радянська влада вже відмовилась від масового терору, лише троє з-поміж

¹⁴ Там само. Ф. 5. Спр. 8706 (архівно-слідча справа Івана Августова та ін.). Т. 10. Арк. 38—39, 179.

¹⁵ Там само. Спр. 55551 (архівно-слідча справа Софії Александрович та ін.). Т. 1. Арк. 435—436.

¹⁶ Там само. Спр. 8708 (архівно-слідча справа Мойсея Чубаря та ін.).

¹⁷ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 64998 (архівно-слідча справа Павла Апанашенка та ін.). Т. 1, Арк. 1—7.

заарештованих згідно з вироком Катеринославського губсуду були страчені, 44 засуджено до різних термінів ув'язнення, решта звільнена [13, С. 148].

УГДА СБУ зберігається чимала кількість нерозібраних та не описаних справ осіб, засуджених у 1921—1922 рр. до страти або різних термінів ув'язнення за звинуваченнями у підтримці УНР на півдні України, а саме:

- справа на Андрія Яковича Антона та велику кількість осіб, заарештованих Вознесенською повітовою НК (19 томів)¹⁸;
- справа на Ольгу Андріївну Карасевич та ще 5 людей, заарештованих за причетність до українського підпілля Одеською губНК¹⁹;
- справа про гурток одеських прихильників УНР Степана Дмитровича Артасевича та ще 7 осіб, яку також вела Одеська губНК²⁰.

Під час розробки справи проти Н. Гелева (Серб) та К. Пестушка (Степового) катеринославські чекісти здобули чимало інформації про існування у Києві Всеукраїнського центрального повстанського комітету, що деякою мірою також сприяло його швидкій ліквідації.

«Козача рада» та інші справи

Репресії проти прихильників УНР на Київщині відбувались як у сільській місцевості, так і у великих містах, передусім у Києві. Особливо жорстоко радянські війська розправлялися з місцевим населенням там, де нещодавно відбувались бої з підрозділами Армії УНР. Так, 29 квітня 1920 р. особливим відділом 12-ї армії було засуджено і в наступні два дні страчено 27 селян із містечок Тетіїв та Сквир та Київщині, які буцімто підтримували Армію УНР. Прологом до цієї історії стало повстання у цій місцевості проти радянської влади. Але активні повстанці встигли долучитись до Армії УНР. Ті ж, кого стратили, як видно з матеріалів справи, у більшості були прихильниками української влади, але не брали участі в активній боротьбі з Червоною армією²¹.

Про репресії проти української інтелігенції в Київській губернії широко писала радянська преса з метою залякування інших прихильників УНР, які залишились на окупованій червоними території.

Згідно з офіційним повідомленням Київської губНК від 19 серпня 1921 р., опублікованого у газеті «Вісті», усього на ту мить було «викрито» шість великих та низка малих повстанських організацій, а саме:

1. Всеукраїнський центральний повстанський комітет
2. Українська військова організація січових стрільців
3. Київська міська військова організація
4. Уманська повітова військова організація
5. Канівський повітовий повстанський комітет

¹⁸ Там само. Спр. 74867 (архівно-слідча справа Андрія Антона та ін.).

¹⁹ Там само. Спр. 70218 (архівно-слідча справа Ольги Карасевич та ін.).

²⁰ Там само. Спр. 73250 (архівно-слідча справа Степана Артасевича та ін.).

²¹ Там само. Спр. 73908 (архівно-слідча справа Андрія Кучеренка та ін.).

6. Звенигородський повітовий повстанський комітет та ін. [25, Кн. 3, С. 206].

У ГДА СБУ зберігся великий масив архівно-слідчих справ та інших документів, присвячених боротьбі з повстанським рухом, збройним підпіллям УНР, а також репресіям проти інтелігенції у Києві та на Київщині на початку 1920-х рр. Майже всі справи, перераховані вище у газетному повідомленні, збереглись в архівах, а саме:

- справа Всеукраїнського центрального повстанського комітету (1921 р.)²²;
- справа т. зв. Козачої ради (1921 р., у 17 томах)²³;
- справа про контрреволюційну змову у Київській школі червоних старшин, створення Української військової організації, Уманського повстанкому та ін., також відома як справа Володимира Петровича Саврія та 31 інших осіб (1921 р.)²⁴;
- справа 8-го повстанського району, в якій фігурували 110 осіб (1922 р.)²⁵;
- справа повстанських отаманів Іларіона Завгороднього та ін., або операція «Заповіт» (1922—1923 рр.)²⁶;
- справа отамана Петра Дерешука та ще 18 осіб (1923—1924 рр.)²⁷.

Крім того, у ГДА СБУ зібрана величезна кількість архівно-слідчих справ рядових повстанців, а також тих, хто їм симпатизував. Найбільша з них — справа 1920 р. на Трохима Степановича Андраша та ще 119 осіб, звинувачених у причетності до повстанських загонів Орлика та ін. отаманів²⁸.

Крім того, у фонді друкованих матеріалів ГДА СБУ відкладалась машинописна «Історія розробки “Козачої ради” та “8-го повстанського району”» — вочевидь, копія доповіді, яка була підготовлена для московського начальства²⁹.

За справою найбільшої організації — Всеукраїнського центрального повстанського комітету, було заарештовано понад 180 осіб. Фактично, використовуючи збережені у цій справі матеріали, можна зробити висновок, що реальними «змовниками» проти радянської влади було лише кілька людей. Це українські громадські діячі з інтелігенції Києва Іван Чопілко та Федір Наконечний, які раніше працювали урядовцями у різних установах уряду УНР. Вони дійсно мали зв'язки з Партизансько-повстанським штабом УНР та намагалися гуртувати навколо себе інтелігенцію. Було також заарештовано кількох письменників — Олександра Грудницького (засудженого до страти у справі Полтавського повстанкому) та Григорія Чупринку. Серед «змовників» заарештували відомого січового стрільця, колишнього начальника дивізії Армії УНР, який разом з Українською галицькою армією перейшов на бік червоних, Івана Андруха. Він був «визначений» слідством як керівник заколотників серед колишніх сі-

²² Там само. Спр. 74760 (архівно-слідча справа Івана Андруха та ін.).

²³ Там само. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 55551 (архівно-слідча справа Софії Александрович та ін.).

²⁴ Там само. Спр. 44238 (архівно-слідча справа Володимира Саврія та ін.).

²⁵ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75144 (архівно-слідча справа Григорія Андреева та ін.).

²⁶ Там само. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1136 (архівно-слідча справа Іларіона Завгороднього та ін.).

²⁷ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 66659 (архівно-слідча справа Петра Дерешука та ін.).

²⁸ Там само. Спр. 66646 (архівно-слідча справа Трохима Андраша та ін.).

²⁹ Там само. Ф. 13. Спр. 223.

чових стрільців та інших вояків УГА, що згодились служити радянській владі. Всі вони були заарештовані у справах Української військової організації січових стрільців та Уманської повітової військової організації. 28 серпня 1921 р. колегія Київської губНК засудила у цих справах 39 людей — до страти, 18 — до ув'язнення на п'ять років, трьох — до ув'язнення на два роки, чотирьох — до ув'язнення на рік [25, Кн. 3, С. 206—212].

Слідом за цим у Києві було «викрито» ще одну підпільну українську організацію — «Козачу раду», про яку збереглось значно більше документів, ніж про Всеукраїнський центральний повстанський комітет. Офіційне повідомлення Київської губНК про цю справу з'явилося у пресі 31 березня 1922 р. У ньому зазначалось, що всього заарештовано 650 людей [25, Кн. 3, С. 213—214].

«Козача рада» — це фактично вигадана у нетрях ДПУ справа, яка почала фабрикуватись у жовтні 1921 р. Обґрунтований висновок про надуманість та фальсифікацію матеріалів цієї справи зробила її перша дослідниця Л. Остроушко, яка зазначила: «Вчитуючись у документи, що стосуються “Козачої ради”, зустрічаєш підходи і мотиви, що рясним цвітом у практиці енкаведистів забували в 30-х роках і пізніше» [25, Кн. 3, С. 539].

Керівником «Козачої ради» був Микола Лозовик — реальний агент Партизансько-повстанського штабу Ю. Тютюнника, надісланий в Україну. Він шукав зв'язки з українським підпіллям, а натрапив на колишніх повстанців та старшин Армії УНР, які вже були завербовані НК та стали сексотами. Надалі вони спонукали М. Лозовика до пошуку проукраїнських мешканців Києва та Київщини (зокрема в Білоцерківському районі), передусім серед студентів і студенток київських вишів. Підбадьорюваний сексотами, М. Лозовик дійсно повірив, що здатен створити потужну антирадянську організацію, написав навіть «Відозву», яку одна зі студенток із патріотичних переконань надрукувала на машинці. У справі «Козачої ради» було заарештовано 325 осіб. Як справедливо зазначила перша її дослідниця Л. Остроушко, «частина з них дійсно знала чого прагнула, дехто виявився випадковим, а немало було й таких, хто навіть нічого не чув і не знав про існування будь-якої організації (особова справа №228424 архіву СБУ). Ще одна обставина, яку, на наш погляд обов'язково треба врахувати, розглядаючи діяльність згаданої організації: у кількох місцях справи документально, хоч з безпосереднього зв'язку з конкретними фактами, явно випливає, що органи НК свідомо і ціленаправлено займалися провокаційними діями, проникаючи в коло тих представників української інтелігенції, які не поспішали відразу співробітничати з радянською владою, виявляли сумнів у добрих намірах політики більшовицької партії» [25, Кн. 3, С. 531].

Сам Микола Лозовик, знаходячись вже під арештом, власноруч написав свідчення, де зазначив: «Ніякої роботи “Козача рада” в новому складі не починала за браком коштів і людей. Не було навіть де зібратися, щоб обговорювати справи» [25, Кн. 3, С. 543—544].

Звісно, такі свідчення Миколи Лозовика органи ДПУ не влаштували. А тому, аби «підсилити» зв'язок «Козачої ради» з УНР, вона була поєднана зі справою

реального полковника Армії УНР Віктора Олексієва, який нелегально повернувся до Києва, де мешкала його родина. На допитах в ДПУ він дав свідчення, що у липні 1921 р. закінчив у Львові розвідувальні курси, які діяли при Партизансько-повстанському штабі Ю. Тютюнника, був призначений начальником розвідвідділу в Києві. У ніч з 24 на 25 липня 1921 р. з підробними документами на прізвисько Моїсейчука перетнув радянсько-польський кордон та незабаром дістався до Києва, де мешкала дружина. Влаштувався писарем у 3-й інженерний батальйон РСЧА, як зазначено у слідчій справі — тричі передавав до Польщі розвіддані про дислокацію та чисельність червоноармійських підрозділів, а також про стан залізниць. 16 лютого 1922 р. Олексіїв у присутності одного з сексотів зустрічався з М. Лозовиком, причому не дав згоди на входження до «Козачої ради»³⁰.

З документів, які збереглися у справі «Повстанські отамани», взагалі можна зробити висновок, що В. Олексіїв дізнався про «Козачу раду» зі слів підсланих до нього радянських сексотів, й пізніше зав'язував стосунки з М. Лозовиком за їх же сприяння та безпосередньої участі [26, С. 169, 172, 173, 174].

Факт зустрічі М. Лозовика та В. Олексієва був використаний ДПУ як буцімто створення при «Козачій раді» «контррозвідки полковника Олексієва». Варто також відзначити, що обставини його загибелі або страти у слідчій справі не відображені³¹.

25 серпня 1922 р. у радянських газетах було опубліковано вирок Київського губернського військового трибуналу у справі «Козачої ради»: 47 людей було засуджено до страти [25, Кн. 3, С. 215—228].

Завершення справи «Козачої ради» збіглось у часі з вироком в іншій справі — 8-го повстанкому. Це була реальна підпільна організація, створена та очолювана емісарами Партизансько-повстанського штабу УНР Ю. Тютюнника. Фактично, у цій справі було заарештовано та страчено керівників двох повстанських районів Київщини — 7-го та 8-го (Сергія Яворського та Миколу Якубовича). Усього у справі 8-го повстанкому 65 людей було засуджено до страти [25, Кн. 3, С. 228—251].

Справи Уманського повітового повстанського комітету, змови у Київській школі червоних старшин та ін. дрібніших були об'єднані в одну. Усього у справі проходило 137 осіб [27]. 30 березня 1922 р. відбулось засідання колегії Київської губернської надзвичайної комісії на чолі з головою губчека Лівшицем, на якому було винесено вирок заарештованим. Вісім осіб були страчені, така ж кількість померла під час слідства, 17 засуджені до різних термінів ув'язнення, 13 здійснили втечу, щодо трьох осіб матеріали виділені в окрему справу, щодо 13 рішень відсутні, нарешті, 73 звільнені «за відсутністю складу злочину»³².

Репресії проти української інтелігенції та Чернігівщині та Харківщині потребують додаткового дослідження. Так, відомо, що на Чернігівщині через симпатії до

³⁰ Там само. Арк. 56.

³¹ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 66646. Т. 29 (архівно-слідча справа Володимира Олексієва).

³² Там само. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 44238 (архівно-слідча справа Володимира Саврія та ін.). Т. 1. Арк. 4; Т. 2. Арк. 15—16.

УНР були заарештовані 38 мешканців м. Носівка. Варто наголосити, що всі вони були членами місцевої організації «Просвіта», а отже, становили культурний прошарок населення цього малого чернігівського містечка. Справа розглядалась упродовж 1921—1923 рр.: кілька осіб отримали різні терміни ув'язнення, інші були засуджені до відбуття покарання умовно, або взагалі звільнені [13, С. 159].

На Харківщині проти місцевої української інтелігенції було інспіровано кілька справ. Найбільша з них — т. зв. Харківського губернського повстанського комітету, яка була «створена» за зразком аналогічних справ в інших регіонах. Усього за цією справою було заарештовано 287 осіб — переважно мешканців Харкова, а також Валківського, Куп'янського, Богодухівського повітів Харківської губ. Усі заарештовані були звинувачені у зв'язку з повстанцями. Частина з них дійсно підтримувала місцевих повстанців, але більшість становили люди, які просто не симпатизували радянській владі. 22 січня 1922 р. було винесено вирок у справі, згідно з яким 29 фігурантів було засуджено до страти, 32 — до різних термінів ув'язнення у концтаборі, справи трьох було закрито у зв'язку зі смертю, решту звільнили з-під варті [13, С. 143—144].

Серед офіційних звітів НК знаходимо також інформацію про «Ізюмську петлюрівську організацію», за якою було заарештовано 16 осіб, та змову прихильників УНР у Харківській школі червоних старшин [19, С. 108—111]. Крім того, у розвиток справи т. зв. Харківського губернського повстанського комітету було сфабриковано ще дві — «Валківського повстанкому» та аналогічної у Куп'янському повіті. Скрізь «активістами» організацій виступали сільські вчителі, члени «Просвіти» і навіть завідувачі дитячих будинків [10, С. 50—51]. Як і скрізь, боротьба органів НК, ДПУ з прихильниками УНР на Харківщині мала драматичний характер, і цій темі автор планує присвятити окрему статтю.

Припинення терору в 1923 р.

У 1923 р. терор проти ідеологічно та класово непримирених ворогів радянської влади пішов на спад і незабаром тимчасово припинився. Наступний етап репресій почався у 1929 р. Деякі справи початку 1920-х рр. були навіть переглянуті прокуратурою УСРР, а їх фігуранти визнані незаконно заарештованими. У Галузевому державному архіві Служби безпеки України вдалось виявити одну з таких справ: розслідування примусу слідчими заарештованих до зведення наклепів шляхом фізичного насильства та залякування.

Передусім, ідеться про т. зв. справу «Знюхалися» — проти членів Української комуністичної партії, яка була порушена у м. Бердянську навесні 1922 р. Вона була продовженням справ партизансько-повстанської організації Гелева — Пестушка та «3-го Цивільного району південно-східного фронту». Під час слідства справа членів УКП була перекваліфікована — усіх їх почали примушувати зізнаватись у створенні у м. Бердянську «петлюрівського штабу». Близько 40 осіб, заарештованих у цій справі, перебували у в'язниці близько року. Врешті-решт їм вдалось подати колективну скаргу на дії слідчих до прокуратури УСРР. Відраяджені до

Бердянська слідчі прокуратури 12 жовтня 1923 р. встановили, що співробітники ДПУ жорстоко били та залякували заарештованих і вдавались до провокацій. Зокрема, один із заарештованих юнаків був настільки сильно пригнічений та заляканий, що обмовив не лише себе, а й почав зводити наклепи на інших³³.

Співробітники ДПУ, викриті на фальсифікаціях, були відсторонені на час слідства від своїх посад. Але минув ще рік, аж доки у справі «Знюхалися» було поставлено крапку. Лише у жовтні 1924 р. 33 особи, заарештовані у цій справі, були звільнені. Проте було покарано 23-річного Сергія Курочкіна: харківським губернським судом він був засуджений до найвищої міри покарання з заміною на сім років ув'язнення — мовляв, саме він звів наклеп на заарештованих та ввів в обману слідчих ДПУ³⁴.

Українська інтелігенція, а також інші верстви населення, які вороже ставились до радянської влади, після завершення хвилі репресій початку 1920-х рр. мали змогу адаптуватись до нової для себе комуністичної дійсності. Але ця передишка тривала недовго: наступна сфальсифікована справа — Спілки визволення України, фабрикувалась органами ДПУ у 1929—1930 рр.

Таким чином, у 1920—1923 рр. радянські каральні органи на території України здійснювали масові репресивні заходи, спрямовані проти української інтелігенції. Оскільки ці люди належали до мирних професій, були часто юного або похилого віку, з чималим відсотком жінок, органи НК та ДПУ не мали вагомих підстав звинуватити їх у збройній боротьбі проти радянської влади, тому вони вдалися до масової фальсифікації слідчих справ, унаслідок чого тисячі людей були заарештовані, сотні страчені.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Vasylenko, V. *Arkhivno-kryminalni spravy yak dzherelo vyvchennya represiy bilshovytskoho rezhymu proty uchashnykiv povstanskoho rukhu za vidnovlennya UNR: doctoral diss. of the political sci.* Drohobych, 2019 [in Ukrainian].
[Василенко В. Архівно-кримінальні справи як джерело вивчення репресій більшовицького режиму проти учасників повстанського руху за відновлення УНР: дис. ... канд. іст. наук, 07.00.06. Дрогобич, 2019. 288 с.]
2. Zavalnyuk, K. *Lytsari voli. Povstanskyu rukh na Podilli u personaliyakh (20-ti roky XX st.* Vinnytsia, 2000 [in Ukrainian].
[Завальнюк К. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки XX ст. Вінниця, 2000. 351 с.]
3. Koval, R. *Operatsiya "Zapovit". Chekistska sprava № 206.* Kyiv, 2007 [in Ukrainian].
[Коваль Р. Операція «Заповіт». Чекістська справа № 206. Київ, 2007. 227 с.]
4. Kotlyar, Yu. *Povstanstvo. Selyanskyu rukh na Pivdni Ukrainy (1917—1925).* Mykolaiv; Odesa, 2003 [in Ukrainian].
[Котляр Ю. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917—1925). Миколаїв; Одеса, 2003. 196 с.]

³³ Там само. Спр. 55551 (архівно-слідча справа Софії Александрович та ін.). Т. 1. Арк. 12—13.

³⁴ Там само. Арк. 435—436.

5. Revehuk, V. Otamany Poltavskoho kraju — bortsi za volyu Ukrainy. Poltava, 2011 [in Ukrainian].
[Ревегук В. Отамани Полтавського краю — борці за волю України. Полтава, 2011. 258 с.].
6. Tynchenko, Ya. Lytsari Zymovykh pokhodiv, 1919—1922. Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
[Тинченко Я. Лицарі Зимових походів, 1919—1922. Київ, 2017. 760 с.].
7. Bolshevystskoe rukovodstvo. Perepyska. Sb. dok. 1912—1927. Moscow, 1996 [in Russian].
[Большевистское руководство. Переписка. Сб. док. 1912—1927. Москва: РОССПЭН, 1996. 423 с.].
8. Zolotarov, V., Lapchynska, N. Chervonyy teror na Kharkivshchyni u period natsionalno-vyzvolnykh zmahaniarodu Ukrainy. *Reabilitovani istoriyeyu*. Kharkivska obl. T. 1. Kn. 1. Kyiv; Kharkiv, 2005. 7-30 [in Ukrainian].
[Золотарьов В., Лапчинська Н. Червоний терор на Харківщині у період національно-визвольних змагань народу України. *Реабілітовані історією*. Харківська обл. Т. 1. Кн. 1. Київ; Харків, 2005. С. 7—30].
9. Otchet o deyatelnosti VUCHK v 1921 godu. Sbornik otchetov Vseukrainskogo tsentralno-ispolnytelnoho komiteta soвета narodnykh komissarov, narkomatov, upolnarkomatov i tsentralnykh uchrezhdeniy USSR. 6-mu Vseukrainskomu sezdu sovetov R., K. i K. deputatov. Kharkiv, 1921 [in Russian].
[Отчет о деятельности ВУЧК в 1921 году. Сборник отчетов Всеукраинского центрального исполнительного комитета совета народных комиссаров, наркоматов, уполнаркоматов и центральных учреждений УССР. 6-му Всеукраинскому съезду советов Р, К. и К. депутатов. Харьков, 1921. 34 с.].
10. USSR. Gosudarstvennoe polytycheskoe upravlenye. Otchet o polugodichnoy deyatelnosti (Yanvar — iyun 1922 goda). Kharkiv. 1922 [in Russian].
[УССР. Государственное политическое управление. Отчет о полугодовой деятельности (Январь — июнь 1922 года). Харьков. 1922. 97 с.].
11. God raboty. Sbornik statey i materialov o deyatelnosti Podhubcheka za 1921 god. Vinnytsia. 1922 [in Russian].
[Год работы. Сборник статей и материалов о деятельности Подгубчека за 1921 год. Винница, 1922. 198 с.].
12. Reabilitovani istoriyeyu. Khmelnytska obl. Khmelnytskyu, 2008 [in Ukrainian].
[Реабілітовані історією. Хмельницька обл. Хмельницький, 2008. 934 с.].
13. Represiyi proty uchashnykiv Antybilshovytskoho rukhu v Ukraini (1917—1925). Anotovanu pokazhchyk arkhivnykh kryminalnykh sprav “Osnovnoho” fondu arkhiviv tymchasovoho zberihannya rehionalnykh orhaniv SBU. Kharkiv, 2015 [in Ukrainian].
[Репресії проти учасників Антибільшовицького руху в Україні (1917—1925). Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. Харків, 2015. 233 с.].
14. Represiyi proty uchashnykiv Antybilshovytskoho rukhu v Ukraini (1917—1925). Anotovanu pokazhchyk sprav fondu arkhivnykh kryminalnykh sprav “Prypynenyu” arkhiviv tymchasovoho zberihannya rehionalnykh orhaniv SBU. Kyiv; Kharkiv, 2021 [in Ukrainian].
[Репресії проти учасників Антибільшовицького руху в Україні (1917—1925). Анотований покажчик справ фонду архівних кримінальних справ «Припинений» архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. Київ; Харків, 2021. 700 с.].
15. Solovey, D. Rozhrom Poltavu. Spohady z chasiv vyzvolnykh zmahaniarukrayinskoho narodu 1914—1921. Winnipeg, 1974 [in Ukrainian].
[Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914—1921. Вінніпег, 1974. 207 с.].

16. Nesvytskyy, O. *Poltava u dni revolyutsiyi ta v period smuty 1917—1922*. Poltava, 1995 [in Ukrainian].
[Несвицький О. Полтава у дні революції та в період смуги 1917—1922. Полтава, 1995. 278 с.]
17. *Reabilitovani istoriyeyu. Poltavska oblast*. Poltava, 2007 [in Ukrainian].
[Реабілітовані історією. Полтавська область. Полтава, 2007. 720 с.]
18. *Otchet Tsentralnogo Upravleniya Chrezvychnaynykh Komissiy pri Sovnarkome Ukrainy za 1920 god. K 5-mu Vseukraïnskomu sezdru sovetov*. Kharkiv, 1921 [in Russian].
[Отчет Центрального Управления Чрезвычайных Комиссий при Совнарком Украины за 1920 год. К 5-му Всеукраинскому съезду советов. Харьков, 1921. 38 с.]
19. *Dukelskyy, S. ChK na Ukraine*. Kharkiv, 1923 [in Russian].
[Дукельський С. ЧК на Україні. Харьков, 1923. 150 с.]
20. *Rublov, O. Zakhidnoukraïnska intelihentsiya u zahalnonatsionalnykh politychnykh ta kulturnykh protsesakh (1914—1939)*. Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
[Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914—1939). Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. 648 с.]
21. *Itogy i praktika godichnoy deyatelnosti Odesskoy Gubcheka. 8 fevralya 1920 g. — 8 fevralya 1921 g*. Odesa, 1921 [in Russian].
[Итоги и практика годичной деятельности Одесской Губчека. 8 февраля 1920 г. — 8 февраля 1921 г. Одесса, 1921. 126 с.]
22. *Reabilitovani istoriyeyu. Odeska oblast*. Odesa, 2010. Kn. 1 [in Ukrainian].
[Реабілітовані історією. Одеська область. Одеса, 2010. Кн. 1. 433 с.]
23. *Reabilitovani istoriyeyu. Mykolaivska oblast*. Kyiv; Mykolaiv, 2010. Kn. 5 [in Ukrainian].
[Реабілітовані історією. Миколаївська область. Київ; Миколаїв, 2010. Кн. 5. 654 с.]
24. *Otchet Ekaterynoslavskoy gubernskoy chrezvychnaynoy komissiy s 1 yanvarya 1920 g. po 1 noyabrya 1921 g*. Dnipropetrovsk, 1994 [in Russian].
[Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января 1920 г. по 1 ноября 1921 г. Днепропетровск, 1994. 232 с.]
25. *Reabilitovani istoriyeyu. Kyivska oblast*. Kyiv, 2011. Kn. 3 [in Ukrainian].
[Реабілітовані історією. Київська область. Київ, 2011. Кн. 3. 984 с.]
26. *Natsionalno-vyzvolnuu povstanskyu rukh v Ukraini naprykintsi 1920—1921 rr. Anotovanuu pokazhchuk. Sprava “Petlyurivski otamany”*. Kyiv, 2011 [in Ukrainian].
[Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920—1921 рр. Анотований показчик. Справа «Петлюрівські отамани». Київ, 2011. 224 с.]
27. *Tynchenko, Ya. Antyradyanska zмова u 402-mu Halitskomu striletskomu polku RSCHA: sprava Umansko ho povstankomu, 1921 rik. Tsyttadelya. Lvivskyu militaryu almanakh*. Lviv, 2013. 9: 51-61 [in Ukrainian].
[Тинченко Я. Антирадянська змова у 402-му Галицькому стрілецькому полку РСЧА: справа Уманського повстанком, 1921 рік. Цитаделя. Львівський мілітарний альманах. Львів, 2013. № 9. С. 51—61].

Надійшла / Received 22.08.2024

Yaroslav TYNCHENKO

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),

Deputy Director on Scientific Work,

National Museum of Military History of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

lemberg_landwer@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0001-5886-4168>

PROSECUTING OF SUPPORTERS
OF UKRAINIAN INDEPENDENCE BY SOVIET
REPRESSION BODIES IN 1920—1923

The purpose is to publicize and systematize information about mass falsifications of cases against the Ukrainian clergy by the Cheka and GPU, primarily against students and students of secondary educational institutions who considered themselves citizens of the Ukrainian People's Republic and potentially would never become supporters or even "travel companions" of communism. **The methodology** is based on the principles of historicism, systematicity, verification, and scientificity. Chronological, biographical, problem-searching, and retrospective methods are used. **The scientific novelty** lies in the fact that it is the first time in historiography that information on repression against the Ukrainian clergy and archival-investigative cases stored in the national archives for the period 1920—1923 have been summarized and analyzed. A conclusion has been drawn about the massive falsification of these cases, resulting in thousands of people being arrested and hundreds being executed. During the research, it was proven that the overwhelming majority of people arrested by the Cheka and GPU were not members of the underground or the Army of the Ukrainian People's Republic, did not engage in armed resistance, and did not in any way violate Soviet legislation by their actions. All their "guilt" consisted only in the fact that the repressed were supporters of the Ukrainian People's Republic. Particular attention is paid to the demographic data of the repressed since among those sentenced to death, the largest number were young men aged 18—23. There are also 17-year-olds executed, including women. Among those arrested and convicted, a considerable number were women and very young girls, in particular, pregnant women.

Keywords: *Ukrainian People's Republic, repressions 1920—1923, Ukrainian intelligentsia, Cheka, GPU, falsification of investigative cases.*